

BIRGIT N. SCHLYTER

*Från statspråk till nationalspråk
i Centralasien*

FRU PRESES, ÄRADE LEDAMÖTER, låt mig först få rikta ett hjärtinnerligt tack till Akademien för den välvilja och det stöd den visat min institution vid Stockholms universitet under vår uppbyggnad av Centralasiestudier som ny akademisk disciplin i Sverige. Den akademiforskartjänst i Centralasiestudier till Gunnar Jarrings minne som jag innehar för närvarande har varit basen för vår verksamhet och det fundament på vilket vi kunnat utveckla en forskningsmiljö med framför allt internationell räckvidd. Där har vi nu, med generöst bistånd från Stiftelsen för internationalisering av högre utbildning och forskning, samarbetskontrakt med flera partnerinstitutioner i Asien och Europa för student- och forskarutbyten. Vid våra arbetsmöten och seminarier i Stockholm samlas vi i Gunnar Jarringbiblioteket, omgivna av bl.a. de rara Centralasienspublikationer ur framlidne akademiledamoten Gunnar Jarrings privata samling som – ävenledes detta genom Vitterhetsakademiens försorg – står till vårt och våra gästforskarens förfogande. Tack, Preses, tack ledamöter, för ert stora stöd!

Det mångspråkiga Centralasien

Benämningen och definitionen av det innerasiatiska territorium som i dag vanligtvis kallas Centralasien har varierat genom åren. Den av-

gränsning som görs för Centralasienstudier vid Stockholms universitet och inom internationell Centralasienforskning i stort (se kartan s. 155) grundar sig på både aktuella politiska gränser och kulturhistoriska särdrag. Detta Centralasien – till ytan ca 8 miljoner kvadratkilometer och ungefär lika stort som halva Ryssland – är en kulturell guldgruva där språkfamiljer och språkvarieteter har blandats med varandra, inte bara i form av olika språksamfund som lever sida vid sida, utan också genom en mångspråkighet som ofta finns inom en och samma individ; därav förstår man att språkmöten, språklig interferens och språkförändring är legio i den här delen av världen och att Centralasien utgör ett löftesrikt forskningsfält för lingvisten.

I början av vår tideräkning dominerades regionen av iranska språk men blev under historiens gång alltmer turkspråkig. I dag är proportionen mellan iranska folk och turkfolk ungefär 1:8 i det som till slut kom att kallas Turkestan. Även om det finns många andra folkslag i Centralasien, utgör de turk-iranska kontakterna kulturhistoriskt sett den grundläggande etnolingvistiska komponenten i Centralasien. Med islam kom arabiska till regionen. Den islamiska religionen blev kvar i Centralasien, men det var inte arabiska utan än mer det iranska språket persiska och det nu utdöda turkspråket tjagataiska som kom att bli de mest kraftfulla medierna för utvecklandet och förmedlingen av islamisk kultur i Centralasien.

Det ryska språkets spridning i Centralasien fick fart i och med den tsarryska annekteringen av Turkestan under senare delen av 1800-talet. År 1865 intogs staden Tasjkent, mitt under stormaktskampen med England, och därmed var Turkestans öde beseglat. Den språkpolitik som introducerades efter bolsjevikernas maktövertagande kläddes i förskönande ord om jämställdhet och satte många vanliga språkvetenskapliga begrepp på ända. Mycket snart var dock ryska ett obligatoriskt ämne på skolschemat i samtliga unionsrepubliker och ryskspråkiga skolor en eftertraktad utbildningsform för sådana som ville göra karriär. Kyrilliska alfabet infördes för unionsspråk som ännu inte hade sådana – däribland

centralasiatiska språk – vilket underlättade överföringen av ryska ord i oförändrad stavning; russifieringsslussen stod på vid gavel och hade sin verkan lika mycket på människor som på regionala och lokala språk. Ryska blev förstaspråk för allt fler människor av icke-rysk etnicitet, eller så skulle ryska bli ett ”andra modersmål” för sådana som trots allt fortfarande hade ett annat förstaspråk, enligt en kampanj som drevs igång på 1970-talet och hölls vid liv till de allra sista åren av Sovjetunionens existens.

Men så kom det abrupta slutet för det sovjetiska väldet, så ock för den sovjetiska språkpolitiken. När Sovjetunionen upplöstes i december 1991, förlorade ryskan i ett slag sin ställning som officiellt språk i de flesta icke-ryska delar av den forna unionen.

Språklagar

Med utgången av 1991 hade det ex-sovjetiska Centralasien, inklusive Kazakstan, förvandlats till en grupp självständiga stater – till dessa nya staters stora om inte förskräckelse så i alla fall villrådighet; självständig hade man knappt någonsin tidigare varit – än mindre en dito stat. Hur konsoliderar man sin stat – och hur kan den definieras som nation, om man nu skulle vilja det?

Stats- och nationsbygge utgår ifrån någon form av normering och – inte minst i kommunikativt hänseende – effektivisering för ett snabbare och mer sammanhållande informationsflöde. Ett sätt att uppnå detta, och kanske rentav en nödvändig komponent i den här typen av omorganisering, är standardisering. Lingvistiskt sett rör det sig om en homogenisering av språkkoder; rättskrivningsregler införs, så att alla stavar så lika som möjligt, ord regleras till både form och betydelse genom lexica och encyklopedier osv.

Om det finns alternativa språkkoder att välja mellan, måste detta också regleras. Det var det första stora steget att ta på det språkpolitiska området i det russifierade Centralasien. Redan 1989–1990, innan Sovjetunionen upplöstes, hade de centralasiatiska sovjetrepublikerna antagit språklagar, i vilka deras titulärspråk (de språk vars benämningar återkommer i republikernas namn) utropades till statspråk i respektive republik: de fyra turkspråken kazakiska, kirgiziska, turkmeniska och uzbekiska samt det iranska språket tadjjikiska. Först och främst reglerades genom dessa språklagar titulärspråkens förhållande till ryskan, som degraderades till ”interetniskt” språk och slutligen till ett minoritetspråk bland andra minoritetsspråk.¹

Hur det sedan blev i verkligheten är förstås en annan sak; språkvanor ändras som bekant inte omedelbart genom lagparagrafer. Samtliga lagar utom en, den tadjjikiska, fastställde tidsramar av varierande längd – som mest tio år – för implementeringen (genomförandet) av de nya bestämmelserna. Mycket snart stod det dock klart att många av dessa

tidsramar inte skulle kunna hållas, och omfattande revideringar med senarelagda terminer har gjorts. De största svårigheterna har naturligt nog uppstått i de fall där språkbytet baserades på människors muntliga och skriftliga färdigheter i det aktuella statsspråket; det är till exempel betydligt enklare att kräva omskrivning av gatuskyltar än att beordra en medborgare att börja använda ett nytt språk vid förhandlingsbordet. Det har med tiden visat sig att väldigt många tjänstemän – även bland dem som etniskt sett tillhör titulärbefolkningen – inte har sådana kunskaper i det föreskrivna statsspråket, att de skulle kunna verkställa sina tjänsteåtaganden på det språket. Genomförandet av de centralasiatiska språkreformerna kommer alltså att kräva ett nytt lärande och omfattande språkstudier hos en stor del av befolkningen, och sådant kan ta lång tid.

Ryska är fortfarande ett betydande språk i Centralasien och kommer att länge så förbli, är min gissning. Men visst har ändå språklagarna och den nya språkpolitiken lett till förändringar, och visst är språksituationen märkbart annorlunda i ett nu snart tjugooårigt post-sovjetiskt Centralasien. En stor utvandring av ryssar har ägt rum, och kunskaperna i ryska har sjunkit drastiskt. I Uzbekistan har antalet skolor med ryska som undervisningsspråk minskat med ungefär en tredjedel under dessa tjugo år.

På universiteten har problemet inte hunnit börja märkas riktigt. Jag var gästprofessor i Tasjkent hösten 2005² och träffade då studenter och forskare dagligen. Några kommunikationsproblem verkade inte finnas mellan professorer och studenter, och det talades ryska lika mycket som uzbekiska ute i korridorerna och på seminarierna. Men de tonåringar som nu står på tur att börja högre utbildning är den första generation som fostrats helt och hållet i ett post-sovjetiskt samhälle, och med dem kommer trendbrottet att bli mera kännbart.

Nationalspråk

Satsningen på det lokala språket, företrädesvis titulärspråket, har varit det vanliga i före detta sovjetrepubliker som blev egna stater 1991. Där

utgör Centralasien alltså inget undantag. Det som för sociolingvisten är särskilt intressant i sammanhanget är dels hur stark idén om ”en stat – ett språk” tycks vara, dels hur politiskt laddad denna fråga tycks vara.

Språkfrågan var ett känsligt och brännbart ämne i Centralasien vid tiden för uppbrottet från sovjetväldet, och den förhärskande inställningen var att *ett* gemensamt språk för hela landet skulle skapa enhetlighet och sammanhållning; lika väl som stipulerade gränser och en egen flagga ska en stat ha sitt eget unika språk, tycks konceptet ha varit. Alla centralasiatiska republiker valde sina titulärspråk till statspråk, även om det speciella språket hade en svag ställning till och med hos titulärbefolkningen. Etniska kazaker i Kazakstan, exempelvis, utgjorde i början av 1990-talet knappt halva folkmängden och ryssarna närmare 35 procent. Dessutom ansågs så mycket som en tredjedel av de etniska kazakerna kunna ryska bättre än kazakiska. I det läget valde man ändå kazakiska till statspråk – det språk som ska användas i parlamentet, det språk en person ska vara flytande i för att kunna väljas till president etc. Valet av statspråk och därmed förvaltningspråk är här delvis frikopplat från språkkompetens och får snarast karaktären av att vara någon sorts lojalitetshandling och ett uttryck för politisk korrekthet.

Steget tycks sedan inte vara långt från mottot ”en stat – ett språk” till ”en nation och dess språk”. Det som från början var lojalitet till statsbildning genom språket – en på politiska beslut grundad lojalitet – kan bli lojalitet mot en mer abstrakt idé om samhörighet – en nationell gemenskap, där en av de mer konkreta egenskaperna är språket och dess yttringar. Det man då kan fråga sig är vad en lojalitet mot nationen och dess språk grundar sig på, om det inte finns politiska beslut bakom. Statspråket uzbekiska, till exempel, är inskrivet i konstitutionen. Något nationalspråk finns däremot inte omnämnt i grundlagstexten. Likväl har både begreppet och benämningen funnits med från första början av den uzbekiska statsspråksdebatten. Det adjektiv man använder för ’national-’ är ett ord av arabisk härkomst, *milliy*. Som lånord i många språk

från islamiska samhällen, däribland flera turkspråk, har *milliy* använts för att beteckna antingen religiös eller etnisk och till slut även statlig-nationell tillhörighet. Under sovjettiden syftade *milliy* på etnicitet, när det användes om språk, där innebörden blev ”etniskt språk” eller ”nationalitetsspråk”. Med den uzbekiska självständigheten kom *milliy* att alltmer förknippas med hela staten Uzbekistan – hela dess territorium och hela dess befolkning, oberoende av etnicitet, och *milliy til* i singularis, ’nationellt språk/nationalspråk’, blev entydigt med uzbekiska. Benämningar som *milliy alifbo*, ’nationellt alfabet’, och *milliy talaffuz*, ’nationellt uttal’, har också förekommit i språkdebatten med syftning på uzbekiska och inget annat språk i landet.

Parametrar för utvärdering av språk som nationella symboler

Som Centralasienforskare vid Stockholms universitet har jag följt språkutvecklingen i regionen alltsedan början av 1990-talet, då Sovjetunionen gått i graven och det tidigare så slutna Centralasien öppnade sig för världen.³ I studiet av språkets roll i centralasiatiskt stats- och nationsbygge, och för en utvärdering av ett språks chanser att få status som nationell symbol, har jag arbetat utifrån tre parametrar avseende 1) språkhistoria och språks geografiska spridning, 2) ordförråd, ortografi och andra aspekter av ett språks korpus samt 3) det språkliga uttryckets narrativa kapacitet, det vill säga dess förmåga att i form av olika textuella manifestationer (skönlitteratur, politisk retorik m.m.) förmedla ett sociokulturellt budskap. Här följer en kort kommentar om språksituationen i Centralasien utifrån dessa parametrar.⁴

1. Språkets utbredning i tid och rum

De centralasiatiska statsspråken är unga skriftspråk, som fick sin första standardiserade form under sovjettiden. Detta plus det faktum att språken hade en så svag ställning gentemot ryskan under sovjetisk tid är negativa faktorer som kan anses försvaga deras chanser att erövra ställningen som nationalspråk. Historiskt och geografiskt har de dock

en stark förankring. De knyter an till de tidigare stora litteraturspråken tjugataiska och persiska – Centralasiens ”latin” och ”grekiska” under århundraden fram till 1900-talets början – och i synnerhet turkspråken finns kvar som trots allt viktiga kulturbärande språk i sitt ursprungliga presovjetiska geografiska område.

Bland de centralasiatiska turkspråken är uzbekiska det klart starkaste statsspråket. Uzbekiska är efter turkiska i Turkiet det näst största av samtliga turkspråk och har i dag närmare 25 miljoner talare. I Uzbekistan utgör de medborgare som anger uzbekiska som sitt modersmål närmare 80 procent av landets befolkning.

Till samma gren av turkspråken som uzbekiska hör det geografiskt närliggande uiguriska i Xinjiang, nordvästra Kina. Uigureerna, som i dag uppgår till omkring 10 miljoner, var tidigare den största språkgemenskapen i detta det forna Östturkestan. I Folkrepubliken Kina (1949–) står de under sträng kontroll från Peking och får mer och mer trängas med en växande hankinesisk befolkning. Uiguriska var det språk som förre akademiledamoten Gunnar Jarring (1907–2002) koncentrerade sin turkologiska forskning på. Under ett halvårslångt besök 1929–1930, som inneboende hos de svenska missionärerna i Kashgar, inledde Jarring sin långa lexikala resa bland östturkestanska dialekter – en resa som ska ändas med publiceringen av den andra utvidgade, och av Jarring själv avslutade, upplagan av *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary*,⁵ färdigställd för utgivning under min tid som forskare vid Vitterhetsakademien. Med tanke på den standardisering av officiell uiguriska som ägt rum, och det allt starkare kinesiska inflyandet över språksituationen i Xinjiang, har Jarrings dialektologiska dokumentation stort värde ur inte bara språketenskaplig, utan också kulturhistorisk synvinkel.

Av de andra titulärspråken i de unga centralasiatiska staterna var särskilt kazakiska och kirgiziska under sovjettiden betydligt mer marginaliserade i sina respektive republiker än uzbekiska i Uzbekistan på grund av den mycket stora andelen slaver och en ännu starkare ställning för ryska språket i de republikerna.

I Turkmenistan, som haft den mest isolationistiska politiken och det tydligaste enväldsstyret i det postsovjetiska Centralasien, har landets titulärspråk haft särskilt starkt stöd som officiellt språk på ryskans bekostnad. Turkmeniska är språkhistoriskt närmast släkt med turkiska i Turkiet och azeriska i grannstaten Azerbajdzjan på andra sidan Kaspiska havet.

Det enda iranska statsspråket i regionen, tadjjikiska, är ett litet språk med bara några miljoner talare. En stärkande faktor är dock att språket strukturellt sett står nära persiska i Iran – så nära att det understundom i sin standardiserade form har beskrivits som ”russifierad persiska”. Det ingår dessutom i ett iranskspråkigt kontinuum över främst Afghanistan och Iran.

Språksituationen i det ex-sovjetiska Centralasien kompliceras ytterligare av att dess republiker inte bara har unga statsspråk, utan dessutom gränser som är än yngre. Gränserna drogs upp på 1920- och 30-talen med – som det brukar heta i historieböckerna – hänsyn tagen till etnolingvistiska faktorer, vilket var en särskilt intrikat, för att inte säga hoppöst omöjlig, uppgift i denna kultursfär, där mångspråkighet lika mycket är en egenskap hos individer som att den yttrar sig i form av olika språksamfund utan överlappning i fråga om språkkunskaper och språkbruk.

Ett för lingvisten särskilt intressant exempel är den omfattande tvåspråkigheten mellan uzbekiska och tadjjikiska dialekter över ett område som sträcker sig från de gamla kulturstäderna Bukhara och Samarkand med omnejd genom de norra delarna av dagens Tadjjikistan till Fergana-dalen. Den språkliga interferensen – i form av både lexikala och strukturella lån – har under seklernas gång gått huvudsakligen från det större språket uzbekiska till tadjjikiska, vars dialekter i det aktuella området härigenom blivit mycket olika de närmaste iranska skriftspråken – såväl det tidigare turkestanska persiska högststatusspråket som sedermera det tadjjikiska skriftspråk som utformades under sovjetisk tid. En politisk gräns, som nu den mellan Uzbekistan och Tadjjikistan, kan hejda språklig interferens, lika väl som den kan medföra att språket

utvecklar sig i olika banor på de båda sidorna om gränsen med en differentiering av ett tidigare mer sammanhållet och interaktivt tadjjikiskt dialektområde som följd. Detta är långt ifrån en oviktig fråga i såväl språkligt som politiskt hänseende, då så mycket som en fjärdedel av det tadjjikiska språkområdet ligger inom en annan stat. Språkutvecklingen blir beroende av interstatliga relationer – i en region där det inte nödvändigtvis råder någon mellanfolklig broderlig anda eller konsensus över befintliga statsgränser.

2. Språkkorpus

Som marginaliserade idiom i den sovjetiska offentligheten blev de centralasiatiska titulärspråken lexikalt retarderade och behöver nu vid sidan av en eftersträvad frigörelse från ryskt språkbruk också en uppdatering.

Under de första åren efter uppbrottet från Sovjetunionen fanns det i Uzbekistan både hos massmedia och bland allmänheten en stark tendens att vilja återta äldre vokabulär ur det turkestansk-uzbekiska kulturarvet, vilket under sovjetisk tid hade fått ge vika för ord från ryskan. Uzbekiska språkvetare däremot har velat gå försiktigare fram. Det man hittills föreslagit är att ryska ord som blivit ett naturligt inslag i det uzbeckiska vardagsspråket (*gazeta*, 'nyhetstidning', *lampotjka*, 'glödlampa', *masjina*, 'bil', 'maskin', etc.) och ord som är internationellt gångbara benämningar (*aeroport*, *kompjuter*, *oblast*, *republika* etc.) bör få stanna i språket. Man verkar också inställd på att behålla många vetenskapliga termer, som oftast har introducerats med de begrepp de står för och för vilka det aldrig funnits någon annan motsvarighet i uzbeckiskans ordföråd.

De skriftbyten från kyrilliskt till latinskt eller möjligen arabiskt alfabet som hittills varit på tal kan å andra sidan knappast anses vara särskilt väl genomtänkta. I en redan skrivkunnig vuxen befolkning är det förvisso enklast att genomföra ett skriftbyte genom translitterering, där människorna kan tillägna sig den nya skriften genom att för varje

gammalt skrivtecken lära sig ett nytt utan några ytterligare ortografiska förändringar. Den skavande baksidan är emellertid att man med de centralasiatiska språkens ryskdominerade kyrilliska alfabet till slut får något där det ryska inflytande som man sagt sig vilja distansera sig ifrån stannar kvar, nu bara i annan förklädnad.

De tre centralasiatiska språk för vilka det finns parlamentsbeslut om byte till latinsk skrift, från åren 1993–1995, är karakalpakiska, turkmeniska och uzbekiska. I alla tre fallen är det translittereringsprincipen som i stort sett varit gällande. Karakalpakerna med eget titulärspråk finns huvudsakligen i en autonom republik som tillhör staten Uzbekistan och som språkpolitiskt starkt domineras av den officiella uzbekiska språkpolitiken.

Implementeringen av nya, latinska alfabet går trögt. Offentliga skyltar är ofta omgjorda i latinsk skrift, men för nyhetstidningar, tidskrifter och böcker används fortfarande till allra största delen kyrilliska tryckpressar. I Uzbekistan har terminen för det slutgiltiga avskaffandet av det kyrilliska alfabetet flyttats fram ett par gånger. Det datum som gäller nu och som ingen tror på – om man ens kommer ihåg det – är september 2010.

3. Språkets textuella manifestation

I Uzbekistan introducerades det nya latinska alfabetet i småskolan läsåret 1996–1997. Då ryska inte längre är obligatoriskt skolämne, finns det därför i dag uzbekiska tonåringar med liten eller ingen träning i att läsa kyrillisk skrift. Detta är något som på senare år blivit föremål för pessimistiska kommentarer med avseende på de aspekter som jag refererar till i den tredje parametern: språkets textuella manifestation och dess narrativa kapacitet i form av det sociokulturella budskap som förmedlas genom det språkliga uttrycket. Bekymrade äldre uzbeker kan höras oroas sig över att deras ungdomar blivit avskurna inte bara från sitt sovjetiska kulturarv, sin närhistoria, utan också den allra största delen av den moderna uzbekiska litteraturen.

I den övergångsprocess som Centralasien alltjämt befinner sig i är gapet påtagligt mellan den första generation uzbekier och andra centralasiater som vuxit upp efter självständigheten och den fortfarande aktiva generationen av medelålders före detta sovjetmedborgare. Det var dessa äldre som lade grunden till den språksituation som nu råder – medvetna om vad som förväntades av dem från regeringshåll – och i vilken de själva inte känner sig särskilt hemma. Deras bindning till det ryska är stark och deras språklojalitet i många fall uppenbart ambivalent och känslig för den politiska konjunkturen. Deras vokabulär fortsätter att vara i hög grad sovjetuzbekisk, sovjetkazakisk osv., och den politiska retoriken är i många fall omisskännligt sovjetisk.

Liksom på andra håll i det tidigare östblocket, kommer den centralasiatiska samhällsomvandlingen att ta minst en eller ett par generationer. Stora utmaningar som redan nu gör sig påmindas kommer att få ökad signifikans i ett framtida arbete på en nationellt förenande språkpolitik. En sådan utmaning är profileringen av statsspråken som etniskt neutrala språk och därmed ett större engagemang i en minoritetsspråkspolitik som än så länge knappast finns i de här staterna. I mina kommentarer hittills har jag främst nämnt titulärfolk och deras nya förhållande till det egna modersmålet omdefinierat som statsspråk. För språkminoriteter är omställningen än mer komplicerad, när man nu förväntas ta till sig ett av brödrafolkens etniska språk, som man varit van att använda i någon dialektal varietet eller som man kanske inte behärskar alls, och förhålla sig till det som en av den nya statens mest betydelsefulla nationella symboler.

En annan framtida utmaning är de post-sovjetiska centralasiaternas förhållande till den rika turkestanska litteraturtraditionen, vilken faktiskt hade en betryggande stark ställning och var allt annat än bortglömd under sovjetisk tid. Lika väl som man nu translittererar sovjetuzbekisk litteratur inför nya alfabetsbyten, gjordes klassisk litteratur på tjugataiska och tidig presovjetisk uzbekisk litteratur tillgänglig under sovjettiden genom translitterering från arabisk till kyrillisk skrift. Med

ett så aktivt intresse för det litterära arvet behöver inte kommande generationer bli så historie- och litteraturlösa som det på sina håll befaras i det övergångsskede som råder i dag. Den episka litteraturen har också förblivit levande. I det självständiga Centralasien har den till synes fått ny betydelse som uttryck för en kultursfär i en kombinerad regional och nationell bemärkelse. Hjalteepoet Alpamisj, till exempel, finns på en mängd olika turkspråk och i versioner som varierar i ålder men delvis också till innehållet från språk till språk. I en nyutgåva från 1990-talet av den mest kända uzbekiska versionen av epolet⁶ görs det i efterordet en poäng av denna dubbelsidighet hos den centralasiatiska folklitteraturen; dels kan den ses som ett monument över folkens samhörighet i det att den skildrar seder och bruk, trosföreställningar, historiska händelser m.m. som är gemensamma för dessa folk, dels kan den spela rollen som nationalepos, där de olika versionerna representerar enskilda folks och staters nationella karaktär.

Från statsspråk och nationalspråk till språk i en globaliserande värld

Hur en officiell språkpolitik utformas och hur sedan en språkreform förlöper beror på en rad idiosynkratiska faktorer, och den ena språkreformen är sällan eller aldrig den andra lik. Förutom den specifika språksituationen har utbildningsnivån i det aktuella samhället stor betydelse. Språkplanering i ett Centralasien med en till övervägande delen välutbildad befolkning, där läskunnigheten ligger långt över 95 procent, har helt andra premisser att utgå ifrån än exempelvis det intensiva reformarbete som inleddes i 1930-talets Turkiet, där en diktator fortfarande kunde vara landsfader med fullkomliga maktbefogenheter över en till största delen illitterat befolkning.⁷ Bland andra viktiga faktorer som kan ha sin inverkan på språkutvecklingen ingår de realpolitiska svängningar vilka kan förväntas inträffa i samhällen som de centralasiatiska, där nya sociopolitiska strukturer ska formars och där för första gången en utrikespolitik ska upprättas för den nya statens kommunikation med och förhållande till omvärlden. Ett färskt exempel i sammanhanget är de

händelser som inträffade i den uzbekiska staden Andizjan våren 2005, varefter president Karimov till följd av politiska oroligheter i landet och frysta relationer till väst sökte närmare kontakt med det politiska och militära ledarskapet i Moskva, med den effekten att medelålders ryskutbildade uzbeker började hoppas på en fortsatt ryskspråkig dominans.⁸

Med denna stora språkliga mångfald, och med den tidigare ryska dominansen som alltjämt är kännbar i regionen, är det svårt att säga med någon större säkerhet hur lyckad en språkpolitik inriktad på ett stats- och nationalspråk kommer att bli i de före detta sovjetiska republikerna i Centralasien. För att hävda sin unicitet och därigenom sitt berättigande som självständiga, oberoende statsbildningar söker dessa republiker efter en kultur som är deras egen – något icke-sovjetiskt, något mindre ryskt. Naturligt nog blickar man bakåt i historien, till skeden då man tycker sig ha varit sin egen herre – som nu. Men hur återuppväcker man en kultur och vad kan man göra med den? Nu är tiden en annan. Världen har förändrats och människor lever inte på samma sätt som förr. I sin spaning efter en egen förflyktigad kultur måste centralasiaterna inte bara nysta i historiens garn för att dra i trådar som river upp och blottlägger djupare äldre spår, utan också tvinna nya trådar som kan fånga upp ett allt intensivare globalt informationsflöde.

Inom ramen för vårt *Stockholm International Program for Central Asian Studies*, och i den med Vitterhetsakademiens hjälp uppbyggda forskningsmiljö som Gunnar Jarringbiblioteket utgör, går vi nu vidare till forskning om språkutveckling i tider av globalisering, med inriktning på Centralasien och det inre av Asien i gången såväl som modern tid.

Föredrag den 12 januari 2010⁹

NOTER

1. I sociolingvistiska studier av språkpolitik och dess yttringar skiljer man mellan ”statusplanering” och ”korpusplanering”. Statusplanering handlar om språkets funktioner och användningsområden och därmed dess förhållande till andra alternativa språk. Korpusplanering står för åtgärder rörande det språkliga innehållet (ordförråd, ortografi m.m.). En tredje aspekt som framhållits alltmer under de senaste decennierna gäller språktillägnande och språkinläring (eng. *language acquisition*), vilket ytterst rör sig om den faktiska spridningen av språkkompetens och språkfärdighet. Nämda centralasiatiska språklagar var i första hand s.k. statuslagar med mycket få utfästelser rörande de andra två aspekterna.
2. På inbjudan av den uzbekiska vetenskapsakademien och med delfinansiering av den svenska Stiftelsen för internationalisering av högre utbildning och forskning (STINT).
3. Se t.ex. artiklarna Birgit N. Schlyter, ”New Language Laws in Uzbekistan”, i *Language Problems and Language Planning* 22:2 (1998), ss. 143–181, ”Sociolinguistic Changes in Transformed Central Asian Societies”, i Jacques Maurais & Michael A. Morris (red.), *Languages in a Globalising World*, New York: Cambridge University Press 2003, ss. 157–187, och ”Changing Language Loyalties in Central Asia”, i Tej K. Bhatia & William C. Ritchie (red.), *The Handbook of Bilingualism*, Malden, MA: Blackwell Publishing 2004, ss. 808–834. En längre redogörelse, som även omfattar det kaukasiska turkspråket azeriska, är Jacob M. Landau & Barbara Kellner-Heinkele, *Politics of Language in the Ex-Soviet Muslim States*, London: Hurst 2001.
4. Dessa redovisas mer utförligt i artikeln Birgit N. Schlyter, ”The Status of Uzbek as ’National Language’”, vilken återfinns i den kommande antologin Mirja Juntunen, Uday Narayan Singh, Kikkeri Narayan & Birgit N. Schlyter (red.), *Competing Language Loyalties in South and Central Asia: Theories versus Case Studies*. Proceedings from a workshop held at Central Institute of Indian Languages, Mysore, jointly organised by the Department of South and Central Asian Studies, Stockholm University, and the Nordic Centre in India, 4–6 March 2008.
5. Den första upplagan publicerades i Lund 1964.
6. *Alpomish* I–II, Tasjkent (utgiven av ett litteraturinstitut vid den uzbekiska vetenskapsakademien) 1993, ss. 219f.
7. För en kort kommentar om den turkietturkiska språkreformen se Birgit N. Schlyter, ”Från osmanska till turkietturkiska”, i Ingvar Svanberg (red.), *Tradition och nyskapande: Turkiska språket och kulturen*, Lund 1997, ss. 115–132.

Jfr andra sentida utvärderingar, som Seran Doğançay-Aktuna, "An Evaluation of the Turkish Language Reform After 60 Years", i *Language Problems and Language Planning* 19:3 (1995), ss. 221–249, och Geoffrey Lewis, *The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success*, Oxford: Oxford University Press 1999.

8. Se Birgit N. Schlyter, "Efter massakern", i *Axess*, nr 6, september 2006, ss. 11–12.
9. Birgit N. Schlyter är professor i Centralasienstudier vid Stockholms universitet och innehar akademiforskartjänsten i Centralasienstudier till Gunnar Jarring's minne.